

LATİN AMERİKA'DA FARKLI BİR MÜCADELE DİNAMIĞI: YERLİLER

Sibel ÖZBUDUN

"Geçmişin geleceği..."

Yaşadıkları iki kıtayı sömürgeci fatihin adıyla anmayı reddediyorlar. Ona "Kaplumbağa Adası" diyorlar. Ya da *Abya Yala...* Yüzyıllar (tamı tamına 500 yıl, hatta biraz daha fazlası) sonra, bir kez daha, her şeyleriyle birlikte ellerinden alınmış "isim koyma" haklarını geri kazanabilmek için.

Onlar Amerika'nın yerli halkları. Soykırım, yağma, sürgün, köleleştirilme, yoksullaştırılıp yoksunlaştırılma, aşağılanma tarihlerine inat, bir kez daha doğruluyorlar ayakları üzerine.

Meksika Güneydoğusunda, Chiapas'ta kar maskesi geçiriyorlar yüzlerine; Zapatista olup Meksika'nın imzaladığı Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması'nı (NAFTA) yürürlüğe sokacağı günün gecesinde kentleri işgal ediyorlar. Çatışmaların ardından, devlet uzun müzakereler sonunda kabul ettiği anlaşmayı çiğneyince özerkliklerini inşa koyuluyorlar. Kapısından hiçbir devlet memurunun yerli onayı olmadan geçemeyeceği *caracole*'ler kuruyor, kendi yönetimlerini oluşturuyor, kendi hukuklarını, kendi eğitim sistemlerini yürürlüğe sokuyor, kendi sağaltım kurumlarında geleneksel tıplarını uyguluyorlar...²

Bolivya'da su için, hidrokarbonlar için, koka için, özelleştirmelere, çokuluslu şirketlere karşı, ama en çok da özerklikleri için sokaklara iniyor, yollara barikat kuruyorlar. Ve içlerinden birini devlet başkanı seçtiriyorlar. Bolivya'nın çokuluslu, çokkültürlü, çokdilli, özerklikçi yapısını tanıyacak yeni Anayasa, yolda...

Arjantin'de topraklarının gaz şirketlerince talan edilmesine ve 1999'da inşa edilen boru hattının topraklarına verdiği zarara karşı, tarım ve kereste sektöründe çalışanlar ise daha yüksek ücretler, daha insani yaşam koşulları için mücadele ediyorlar.

Brezilya'da topraklarını işgal eden çiftlik sahipleri ve madencilere karşı şiddetli bir mücadeleyi sürdürüyorlar.

1 Melih C. Anday.

2 Zapatistalar hakkında bkz. F. Başkaya, T. Demirer, S. Özbudun, Dünyanın Balkonundaki İsyancılar, TOFV Kitaplığı, Öteki Yayınları, Ankara 1996; Komutan Yardımcısı Marcos vd. Mayaların Dönüşü, Anahtar Kitaplar, İstanbul 1998; G. Esteva, Zapatista Deneyimi ve Meksika'da Değişim, Kaldıraç Yayınevi, İstanbul, 2005.

Şili’de “iki-uluslu” bir devlet, Guatemala’da barış anlaşmasında bağtlanan toprak dağıtımının gerçekleştirilmesi ve yerli halklara Anayasal destek sağlanması için, Kolombiya’da yerli toprak ve kaynaklarının yabancı şirketlerce işletilmesine, Ekvador’da ekonominin dolarizasyonuna, Honduras’ta kamu hizmetlerinin özelleştirilmesine, uluslararası malî kurum yasalarının dayatılmasına, özelleştirmeci Inter-American Bankası’nın Puebla Panama Planı’na, Peru’da enerji sektörlerini özelleştirme girişimine karşı... evet, her yerde mücadele ediyorlar...

Bugün Latin Amerika’daki “Sol Yükseliş”, kıtadaki yerli hareketlerin ona kattığı dinamizm kavranılmadan, anlaşılamaz. İki bakımdan:

1. Latin Amerika toplumlarının en marjinal(leştirilmiş), en yoksul kesimlerini oluşturan yerliler, içinde yaşadıkları sefalet koşullarının sürdürümünden sorumlu ulusal hükümetlere olduğu kadar, onların derinleştirilmesine katkıda bulunan Çokuluslu Şirketlerin müdahalelerine karşı (hesapta olmayan bir tarzda) ayaklanmakla, Latin Amerika’nın neoliberal kısıkaç içinde kısıtlanmış toplumsal muhalefetlere yeni bir soluk kazandırdılar. Bu, manipüle ettikleri Kuzey-merkezli STÖ’ler eliyle yerli cemaatleri (onları baskı altında tutan) “ulus-devletleri”ne karşı “koruyucu” bir kisveye bürünen ÇUŞ’lar için beklenmedik bir çıkıştı.
2. Öte yandan, “yerli” çıkışı, Latin Amerika solu için de bir hesaplaşma gerekliliğini dayatmaktadır. Çünkü yerliler bu kez, salt *campesino*’lar (köylüler) olarak, yani salt sınıfsal güdülerle davranmıyorlar. Yerli muhalefeti, sınıfsal talepleri içermekle ve tümüyle benimsemekle ve üstlenmekle birlikte, aynı zamanda Batı-merkezli “uygarlık/modernleşme” projesini de sorgulayan/eleştiren ve kendi gelişme koşullarını, kendi tarihsel birikimleri ve kimliği doğrultusunda, kendi ellerine almayı hedefleyen bir kültürel talepler dizilimiyle birlikte çıkmakta ortaya. (İktisadî, siyasal, toplumsal, hukuksal, kültürel...) “özerklik” talebi, bu hareketlerin ortak paydası ve dayanağıdır; ancak hayata geçirilmesi, gerek yerli-olmayan muhalifler, özellikle de sosyalistler, gerekse Latin Amerika ülkelerinde birbiri ardı sıra iktidara gelen anti-empyralist/halkçı/sol yönetimler açısından “nasıl bir kalkınma, nasıl bir modernleşme, nasıl bir sosyalizm?” sorularının sorulmasını ve yanıtlanmasıyla iç içedir.³

LATİN AMERİKA’NIN YERLİLERİ

Yerli halkların Latin Amerika’daki nüfusları 50-60 milyonu buldu. Hiç kuşkusuz ki her bir halkın, her bir cemaatin, sınırları içerisinde yer aldığı ülkeyle de bağlantılı olan, kendine özgü bir tarihi var. Ama kıtanın ağırlıklı olarak İspanyol sömürgeciliğine maruz kalması ve tikel ülkelerin bağımsızlık süreçlerinin birbirine bir hayli benzemesi, ortak bir Latin Amerika Yerlileri tarihinin genel hatlarını çıkartabilmemize olanak sağlamakta.

İspanyol sömürgeciliğinin fethedilen topraklar üzerinde yaşayan yerli cemaatlerden, fetih sürecinden sağ kurutulabilenler karşısındaki tutumu ikilidir: bir yandan onları ha-

3 Ayrıca bkz. S. Özbudun (der.) Latin Amerika Yerlileri, Anahtar Kitaplar, İstanbul, 2006.

raç ve zorunlu çalışma gibi önlemlere "en alttakiler" kılar ve ağır bir sömürüye tabi tutarken, bir yandan da vesayet rejimleri, askerlikten bağışıklık ve dokunulmaz, devredilmez toprak haklarıyla donatarak "cemaat" yapılarını korumalarına olanak tanıyordu. Pek çok yerli cemaati, geleneksel topraklarından kopartılarak kent merkezli kırsal kesimlere (*reducciones*) yerleştirildi. Böylelikle tabi oldukları hukuksal ve fiilî ayrımcılıklar ve tecrit, yerlilerin varlıklarını ve kültürlerini muhafaza edebilmelerinin de koşullarını yaratmıştı. Marjinalleşen cemaatler, içlerine kapanarak kendi dayanışma örüntülerini oluşturdular ve büyük ölçüde bu sayede, varlıklarını sürdürdüler.

Sömürgeciliğinin tasfiyesi ve Latin Amerika uluslarının bağımsızlıklarına kavuşması (19. yüzyıl başları) yerlilerin konum ve durumunda olumlu bir değişikliğe yol açmayacaktı. Bağımsızlık hareketlerinin başını çeken yeni *creole*⁴ elitlerin öncülüğünde kurulan ettikleri yeni sistemler de yerliler açısından eski rejim ölçüsünde dışlayıcıydı; dahası, sömürge rejimlerinin "korumacı" sistemlerinin tasfiyesi, kıta yerlilerinin durumunu daha da kırılğanlaştıracaktı. Tarımda kapitalist gelişmenin önünü açabilmek amacıyla bölge ülkelerinin çoğu, cemaatlerin toprakları üzerindeki mülkiyet ve/veya tasarruf haklarını ilga eden ve bu toprakları satışa ve özel mülkiyete açan yasal düzenlemelere gittiler. (Örneğin Peru'da 1845'te; Meksika'da 1857'de; Bolivya'da 1879 sonrasında; Guatemala'da İspanya'dan bağımsızlığın kazanıldığı 1924 sonrasında; Ekvador'da 1964'te...). Böylelikle, geniş yerli topraklarının *hacienda*'lar (büyük çiftlikler) tarafından temellükü olanağı doğacak, yerliler bu kez serflere dönüşecekti. Yerlilerin bu girişimlere karşı direnç göstermesi, genç devletlerin yerli "sorun"unu farklı biçimlerde "çözme"ye yöneltti. Bu "çözüm" stratejileri Arjantin ve Brezilya'da "yok etme", yani yerleşim ve kalkınma projeleri için gerekli toprakların yerlilerden arındırılmasından, Kolombiya, Costa Rica, Honduras ve Panama'da yerli "rezervasyonları" oluşturmaya ya da Meksika'daki entegrasyonist ve asimilasyonist *indigenismo* politikalarına değişiklik göstermektedir.

İktidarın *creole*'lardan *mestizo*⁵ ara katmanlara devrolduğu Cumhuriyet rejimleri ise (20. yüzyıl başları), "yerli sorunu"nun çözümünde asimilasyon ve entegrasyonu ön plana çıkartmıştır. Batı Avrupa "ulus-devlet"leri modelinde örgütlenen cumhuriyet rejimleri "Yerli"yi, "ulus"un kültürel mirasına içkin bir kalıntı, ama aynı zamanda, ataleti ve cehaleti nedeniyle kalkınma hamleleri önünde bir engel olarak görmektedir. Bu nedenle, en kısa zamanda, ulusal (*mestizo*) nüfus içinde eritilmeleri gerekmektedir. Bunun aracı, 1940'ta Pátzcuaro (Meksika)'da toplanan hükümet temsilcilerinin benimsedikleri *indigenismo* politikalarıdır. Böylelikle, "kültür"leri ulusal müzelerde folklorize edilirken, yerli cemaatleri de hem fiziksel hem de kültürel *mestizolaştırma* çabalarının hedefi haline gelecekti.

Öte yandan, gerek sömürgecilik, gerek bağımsızlık, gerekse cumhuriyet rejimleri dönemleri boyunca yerliler toplumun en alt kesimleri olmayı sürdürecektir, hukukî ve fiilî ayrımcılığın hedefi olacaklardır. Örneğin Arjantin'de yerli nüfusun yasal "yurttaşlık" statüsüne kavuşması ancak 1970'te gerçekleşebilmiştir; Brezilya'da özellikle Amazon

4 Creole: Amerika kıtasında doğmuş İspanyollara verilen ad.

5 Mestizo: Avrupalı-yerli kırmızı, melezler.

bölgesi yerlileri halen tam yurttaş sayılmamaktadır; El Salvador devleti sınırları dahilinde “yerlilerin” yaşadığını halen resmen kabul etmiş değildir; Paraguay’da ise “yerli” öldürmek 1970'lere dek suç sayılmamaktaydı!⁶

Latin Amerika'nın yerli halkları ise, sömürgecilere karşı olduğu gibi *creole* hegemonyasına, *mestizo* cumhuriyet rejimlerine karşı direndiler - kimi zaman ayaklanmalarla, kimi zaman toplu intiharlarla, kimi zaman Marksist gerilla örgütleri oluşturarak ya da bunlara katılarak, kimi zaman da yığinsal protesto gösterileriyle...

ABD'nin bölgeyi “arka bahçesi”ne dönüştürme girişimlerine bağlı olarak Latin Amerika ülkelerinin çoğunu 20. yüzyılın ikinci yarısında pençesine alan CIA destekli askerî rejimler, yerli cemaatler açısından yeni bir kıyım dalgası anlamına gelecekti çoğunlukla. Bu diktatörlük ve iç savaşlar yıllarında yüz binlerce yerli katledildi, yüz binlercesi de topraklarını terk etmek zorunda kaldı.

Askeri rejimleri ve iç savaşları, BM'nin yanı sıra ABD, Kanada ve kimi Batı Avrupa devletlerinin müdahil olduğu “demokratikleşme” süreçleri izledi. Bu müdahaleler, diktatör hanedanları elinde toplumun tüm alanlarına nüfuz eden, yolsuzluklara belenmiş, yozlaşmış devlet aygıtının gücünü kontrol altına almayı ve bu amaçla piyasaya uyarlı bir “sivil toplum” alanı yaratmayı hedeflemekteydi. Böylelikle hem Latin Amerika'nın sola kaymasının önüne geçilmesi, hem de ÇUŞ'ların kıtadaki faaliyetlerinin önünün açılması öngörülmekteydi ve yerli cemaatler bu alanda simgesel değeri yüksek “müttefikler” gibi görünüyordu. Yerli halkların, Birleşmiş Milletler bünyesindeki bir dizi girişimle desteklenen⁷ “özerkleştirilmesi” süreciyle bir taşla iki kuş vurmayı hedeflemekteydi neoliberal odaklar. Bir yandan, “yerli halkların hakları” savunuculuğu üstlenilerek Latin Amerika'ya kan ve gözyaşına boğan “Çirkin Amerikalı” imajı cilalanacak, demokrasi havariliği elden bırakılmayacak; bir yandan da, yerli halkların bölgelerinde bulunan değerli doğal kaynakların (petrol, doğalgaz, akarsular, ormanlar, madenler...) işletmeye açılmasında hantal ve rüşvetçi bürokrasiler by-pass edilerek doğrudan (kolay kandırılabilirliği düşünülen - öyle ya, büyük dedelerini de değersiz incik-boncuklarla kandırıp altınlarına ve topraklarına el koymamışlar mıydı?) cemaat önderleriyle pazarlığa girme imkanı yaratılacaktı.

6 Veri ve bilgiler MAR (Minorities At Risk / Risk Altındaki Azınlıklar) web sitesinden alınmıştır. Bkz. www.cidcm.umd.edu/inscr/mar/assessment

7 BM bünyesi içerisinde 1946 yılında kurulan Azınlıklara karşı Ayırıcı Önlemlerin Giderilmesi İnsan Hakları Altkomisyonu (günümüzdeki adı: İnsan Haklarının Desteklenmesi ve Korunması Altkomisyonu), ilk kez 1971 yılında yerli halkların durumunu diğer azınlıklarından tefrik edecek ve onlara münhasır bir çalışma grubunun oluşturulmasını tavsiye edecektir. Çalışma Grubu 1981'de oluşturuldu. Her yıl toplanan altkomisyonun faaliyetleri arasında, Yerli Halkların Hakları Bildirgesi taslağının (1994'te tamamlandı) hazırlanması ve 1993'ün Dünya Yerli Halkları Uluslararası Yılı, 1995-2004'ün ise Dünya Yerli Halkları Uluslararası Onyılı ilan edilmesi bulunmaktadır. Dunbar-Ortiz (2006), günümüzde yerli hareketlerin hemen tümünün referansını oluşturan Bildirge taslağının hazırlanışında, topraklarını sömürgecilik boyunduruğundan kurtarmaya yönelik ulusal kurtuluş hareketlerinin [Gine-Bissau'dan PAIGC ve önderi Amilcar Cabral, Güney Afrika'dan Afrika Ulusal Kongresi (ANC) ve Güneybatı Afrika Halk Örgütü (SWAPO), Angola, Mozambik ve Zimbabve ulusal hareketleri] ve Vietnam savaşının yarattığı iklimin etkilerine dikkat çeker.

Böylelikle, yerli halklar ana hatları aşağıdaki tabloda verilen statülere kavuştu:

LATİN AMERİKA ÜLKELERİ, YERLİ GRUPLARI VE MEVCUT STATÜLERİ'			
ÜLKE	YERLİ TOPLULUKLAR	DİLLER	YASAL DURUM
Arjantin	Colla (40 000), Chiriguano (15 000), Toba (15 000), Mapudungun (40 000), Guarani (10 500), Wichi (25 000), Mapuche (36 000), Selk'namgon (T. del Fuego)	Quechua, Chiringua, Choroti, Mataco, Mocovi, Guarani, Aruacano-Mapuche, Tehuelche, Yamana, Ona, Selk'namgon	Ulusal İndijenist Siyaseti yerli toprakları, kültürü ve cemaat gelişmesini tanıyor; ancak bu kuruma ayrılan finansman ve destek çok düşük. Collalar çocuklarını Quechua dilinde isim vermeyi talep etmekte; ancak dil resmen tanınmamakta.
Bolivya	Aymara, Quechua, Uru, Chipaya, Callahuaya (Aymara grubu), Tarabuca (Quech.), Chayanta (Quec.), Laime (Quec.), Ucumari (Quec.) Calcha (Quec.), Chaqui (Quec.), Yuras Lipe (Quec.), Tirina (Quec.) (nüfusun % 55'i)	Quechua, Aymara	Toplumda yerlilerle yerli olmayanlar arasındaki ayırım dil, eğitim, kamu görevleri ve askeri görevlerle desteklenmekte. Quechua ve Aymara resmen tanınıyor; ancak okullarda pek öğretilmiyor.
Brezilya	Guarani (20 000), Yanomami 18 000), Baniwa (5 000), Guajajara (10 000), Kaimbla (11 000), Kaingang (18 000), Kaiwa (14 000), Terena (15 000), Ticuna (12 000) (Nüfusun % 0.02'si): 233 yerli grup	100'ün üzerinde yerli dil	1988'de kabul edilen Anayasa, yerli halkların "toplumsal örgüt, adet, gelenek, dil ve inançları" nı tanımakta. Ayrıca topraklarındaki doğal kaynakların kullanımı konusunda söz sahibiler. Yerli halklara zarar verecek her türlü kullanım yasak.
Şili	Mapuche, Pehuenche (Map.), Huilliche (Map.), Yahgan, Aymara, Quechua	Mapuche, Quechua, Aymara	1993: Şili Kongresi yerli kültür ve geleneklerini resmen tanıdı. Ancak özgül hakları (toprak vb.) tanınmıyor.

Kolombiya	Yaşadıkları bölgelerle tanımlanmaktadır.	80-90 etno-dil	1991 Anayasa değişikliğiyle yerli halklar tüm yurttaşlık haklarına ve bazı özel haklara sahip yurttaşlar olarak tanımakta. Bu haklar arasında "Kolombiya ulusunun etnik ve kültürel çeşitliliğini kabul ve korunması; etnik grupların dil ve lehçelerinin kendi bölgelerinde resmî sayılması; "etnik grupların komünal topraklarının dokunulmazlığı, etnik grupların örgütlenme ve kültürel kimliklerini geliştirme hakları; Anayasa ve Cumhuriyet yasalarıyla çelişme koşuluyla yerli halkların yetkelerinin kendi toprakları dahilinde kendi hukuk sistemlerini uygulamaları; yerli topraklarının cemaatlerin örf ve adetlerine dayalı konsey ve tüzüklerle yönetileceği ve bu konseylerin kendi topraklarını Ulusal Hükümet nezdinde temsil etmesi; yerli topraklarındaki doğal kaynakların kullanımının yerli cemaatlerin kültürel, toplumsal ve iktisadî bütünlüğüne zarar verecek tarzda olamayacağı yer almakta.
Ekvator	Quechua, Otavalo (Quec.), Colorado, Cayapa	Quechua, Chibchan	
El Salvador	Nahuizalco, Izalco, Panchimalco (nüfusun %5'i)	Nahuatl kaybolmak üzere	Hükümet yerlileri resmen tanımıyor; ancak siyasal ayrımcılık kasıttan çok ihmale bağlı.
Guatemala	Maya alt-grupları (nüfusun % 43'ü)	Quiche, Cakchiquel, Mam, Tzutujil, Achi, Pokoman dahil 26 dil	1996 barış anlaşmaları bir takım haklar tanınmasına yol açtı, ne ki hem kaynak hem de siyasal irade yokluğundan bunlar uygulanamıyor. Maya kültürü resmen tanınmıyor. 2002'de yerli dillerinin korunması ve çift dilli eğitime ilişkin yasal düzenlemeler yapıldı; ama uygulama zayıf.
Honduras	Miskito, Xicaque, Torupan, Lenca, Chori, El Paraiso yerlileri, Paya, Sumu,	Miskito	1997'de Honduras hükümeti yerli temsilcileriyle 22 000 hektar toprağın kabilelere dağıtılması ve konut yapımı için fon ayrılmasını öngören bir anlaşma imzaladı. Ayrıca Kongre küçük çiftçilerle yerliler arasındaki anlaşmazlıkları ele alacak bir komisyon oluşturdu, ancak faal değil.
Meksika I	Maya (Maya, Tzeltal, Tzotzil, Chol, Tojolabal, Zoque, Lacandon	Maya	1996'da imzalanan San Andrés Anlaşmaları bölgesel özerklik, kendi kaderini tayin, yerli topluluklar için sosyal hizmet yatırımları, seçimlerin kontrolü, ayrımcılık karşıtı yasalar, doğal kaynakların korunması, Maya bölgelerinin demilitarizasyonu ve paramiliter grupların tasfiyesi vb. öngörmekle birlikte, anlaşma fiilen uygulanmıyor.

Meksika II	Nahua, Mixteco, Otomi, Totonaco, Mazateco, Mazahua, Tarasco, Huichole, Cora, Tepehuane, Cuicateco, Huave, Chatino, Triquie, Amuzgo, Papago, Pima, Huasteco, Seri, Tarahumara, Popoluca, Chinanteco, Yaqui	Nahuatl vb.	
Meksika III	Zapotec	Zapotec	
Nikaragua	Miskito (150 000), Sumu (9 000), Rama (-1 000)	Miskitu	1980'de anadilde eğitim hakkı kabul edildi; yerli dilleri Anayasa'da resmi statüde. Yanısıra, hükümet lingüistik araştırma, uygulamalı araştırma (ceviri, eğitim vb.), cemaatlerde yerel dili konuşan memurlar ve tüm Nikaragalılar için Atlantik Kıyısı kültürleri ve dilleri üzerine eğitim programları uyguluyor.
Panama	Guaymi (= Ngobe 70 000), Kuna (45-50 000), Choco (= Embera 10 000'den az), Bokota, Terraba, Bribri		Siyasal katılım önünde yasal bir engel yok; ancak yüksek mevkilerdeki mevcudiyetleri nüfus içerisindeki oranlarıyla orantılı değil.
Paraguay	17 etnik grup	Mascoi, Mataco, Zamuco, Guarani, Guaykuru	Yeni Anayasa yerli haklarını tanısa da, izlenen ekonomik politikalar yerliler üzerine tahripkar etkilerde bulunuyor
Peru I (And havzası)	Orta ve Güney Andlar bölgesinde nüfusun %38'i	Arawaka, Aymara (%22), Cahuapana, Harakmbet, Huittoa, Jivaro, Panua, Quechua (%30) dahil 80 kadar etno-dil	1979'da Anayasa tüm etnisiteleri koruma taahhüdünü ve hakların kültürel kimliklerine bağlılık haklarını tanıyacak tarzda değiştirdi. İki dilli eğitim ve resmi işlemlerde ana dilini kullanma hakkı kabul edildi. Ayrıca cemaatlerin iç işlerini örfi yasaya uygun düzenleme hakkı tanınmakta.
Peru II (Amazon havzası)	Shipibo, Amuesha, Campa, Piro, Machiguenga (Nüfusun %1.2'si)	Quechua dahil 80 ayrı dil ailesi	
Venezüella	Wayuu (=Guajiro), Yanomami, Piaroa, Warao dahil 27 grup. Toplam nüfus: 300 000 kişi.		1999 Anayasası'yla kültürel tanıma ve egemenlik, toprak hakları, kaynakların denetimi, temel kamusal hizmetlere erişim kabul edildi. 2002'de 31 yerli dili resmi dil kabul edildi.

Yerli taleplerini köylü hareketlerinden ayırt ederek Latin Amerika'daki toplumsal mücadelelerin temellerini aşındırma girişiminin bir süre başarılı olduğu kaydedilebilir; gerçekten de 1980'li yıllar, Latin Amerika yerlilerinin büyük çoğunlukla diğer toplumsal

kesimlerle ittifaklarından kopup kendi içlerine dönerek kültürel haklar üzerinde yoğunlaştıkları bir dönem olmuştur. Bunda Latin Amerika Marksist hareketlerinin “yerliler ve yerlilik” sorununu ikincilleştiren ve yerliliğin özgün dinamiklerini gözardı eden, kültür-körü, dar “sınıfçı” yönelimlerinin payı da görmezden gelinemez.⁸

Ne ki, Anayasal ve yasal iyileştirmeler ne olursa olsun, yerli cemaatler, toplumun en marjinal, en yoksul, kamusal hizmetlerden yararlanma oranı en düşük, en yoksul kesim(ler)i olmayı sürdürdüklerini kavramakta gecikmeyeceklerdi. Üstelik, 1980’li yıllardan itibaren kıtayı deneme tahtasına çevirecek olan ABD kaynaklı neoliberal politikalar, durumlarını daha da kırılganlaştırmaktaydı: kıta genelindeki özelleştirmeler, sosyal bütçelerin budanması, gerileyen yaşam standartları, yaygınlaşan işsizlik, “en alttakiler” olarak yerlilerin durumunu tahammül edilmez hale getirirken, hem ağır borçların baskısı altındaki ulusal hükümetlerin, hem de ÇUŞ’ların gözlerini cemaatlerin yaşadıkları bölgelerdeki zengin ve henüz işletmeye açılmamış doğal kaynaklara dikmesi, onları sığındıkları son mevzilerindeki geçim temellerinden (ve tabii ellerindeki son özerklik olanaklarından) etme tehdidini içeriyordu. Böylelikle, örneğin Meksika’nın yerli cemaatlerin ortaklaşa işlediği komünal *ejido* toprakları özel mülkiyete açılacak; Honduras El Salvador sınırındaki yerli topraklarında cemaatleri yerinden edecek El Tigre barajının inşaatına başlanacak, Kolombiya’da Embera Katio halkı uluslararası bir enerji konsorsiyumunun finanse ettiği baraj nedeniyle su altında kalma tehdidiyle karşı karşıya kalacak, Brezilya’da maden, altın, kerestecilik, petrol açısından zengin Amazon toprakları çok sayıda yerli-olmayan yerleşimcinin hücumuna uğrayacak ve rezervasyon ilan edilmiş olmasına karşın, yüzlerce Yanomami öldürülecek, pek çoğu bulaşıcı hastalıklara kurban olacak; Şili’de Mapuche toprakları madencilerin istilasına uğrayacak; Panama’da Cerro Colorado madencilik projesi Guaymilerin ata topraklarını tehlikeye sokacak; ticari tarım, ormancılık, altın madenciliği ve petrol arama faaliyetleri Peru yerli halklarının geçim temellerini ortadan kaldıracak; Venezüella’da Wayuu çobanları sığır yetiştiricilerinin tehdidi altında hayatta kalma mücadelesini sürdürürken, Warao ve Karinalar ise petrol endüstrisinden zarar görecekler, Karina toprakları petrol şirketlerince satın alınacak, boksit madenciliğiyle iç kesimlerdeki yerli cemaatleri etkileyecektir...

İYA BASTA!

Çağrı, öncelikle Meksika hükümetinin toprağından edilen farklı cemaatleri yeniden yerleştirmek üzere kolonizasyona açtığı Chiapas eyaletindeki Lacandone ormanlarından yükseldi ve tüm Latin Amerika yerlileri arasında yankı buldu. Lacandone cangılında birbirini bulan farklı yerli cemaatler ile aralarında çalışma yapmak üzere bölgeye gelmiş Maoist bir gerilla grubunun etkileşimi, neoliberalizm karşıtlığı ile yerli (kültürel) taleplerinin ilginç bir sentezini oluşturan EZLN’yi (Zapatista Ulusal Kurtuluş Ordusu) biçimlendirecektir.

8 Böyle bir eleştiri için bkz. Bolivyalı eski gerilla önderi Alvaro Garcia Linera’nın sözleri. [S. Özbudun (der.) Dünyayı Isıtan Latin Ateşi içinde, Özgür Üniversite Kitaplığı, Maki Basın-Yayın, Ankara 2006: 229-238.]

Meksika hükümetinin NAFTA'yı yürürlüğe girme tarihi olarak açıkladığı 1994 yılının arifesinde ormandan çıkararak Chiapas'ın önemli kent merkezlerini işgal eden Zapatistaların çağrısı "*iYa Basta!*" kısa zamanda kıta yerlileri arasında yankısını buldu. EZLN ayaklanması ve talepleri, tümü için bir esin kaynağı, bir model oluşturacaktır.

Ancak, 1994 yılının Latin Amerika kıtası yerlileri açısından bir başka önemi vardır. Latin Amerika ülkelerinin büyük bölümü, Amerika'nın "Keşfi"nin 500. Yılı'nı kutlamayı gündemlerine almıştır. Bu, kıta yerlilerinin "Keşif"in kendileri için ne anlama geldiğini dünyaya duyurmak üzere bir dizi alternatif toplantı düzenlemelerine vesile oluşturdu. Böylelikle, 1987'de Ekvator'un Quijoto kentinde toplanan Amerika Kıtaları arası konferansı bir dizi buluşma izleyecekti: Bogotá 1987; Brezilya 1990; Guatemala 1991...

500. Yıl'a yönelik tepkiler, kıta ülkelerinde farklı yerli gruplarını buluşturarak taleplerini toprak haklarının ötesine taşımalarına olanak verdi. Gerek aynı ülkede, gerekse farklı ülkelerde yaşayan farklı yerli topluluklarının buluşması, cemaat boyutunun ötesine geçen kültürel kimlik ve özerklik ile siyasal katılıma ilişkin talepleri biçimlendirmelerine yol açacaktı. Resmî "500. Yıl" kutlamaları, yerli zihninde hem cemaat, hatta ulus aşırı bir yerlilik bilincinin oluşması, hem de sömürgecilik ve tahakkümün süregenliğinin bilince çıkartılıp teşhis edilmesine olanak sağlaması açısından ters tepti.

Günümüzde Latin Amerika yerlileri, düzenledikleri yerel, bölgesel, ulusal, kıtasal hatta uluslararası konferans, zirve ve kongrelerle⁹ taleplerini yerel düzlemin üzerine çıkartmayı başarmış, neo-liberalizm karşıtı, uluslararası etkinliğe sahip, birleşik ve güçlü bir muhalefet hareketi oluşturmuşlardır. Bu muhalefet bir yandan BM ve diğer uluslararası kanallar nezdindeki girişimleriyle yerli haklarının uluslararası ölçekte kurumsallaşmasını sağlamak için çaba göstermekte, bir yandan da Dünya Sosyal Forumları gibi uluslararası muhalefet platformlarına katılarak diğer muhalefet hareketleriyle bağlarını güçlendirmekte ve özgün taleplerini diğer toplum kesimleriyle ortaklaştırmaya çabalamaktadır.

Latin Amerika yerlilerinin hem kültürel kimliklerini özgürce temellük etmeyi, hem de Çokuluslu Şirketlerin kendi toprakları ve ait oldukları ülkelerdeki faaliyetlerinin önünü kesmeye, bir başka ifadeyle tüm toplumsal yaşamı dönüştürmeye yönelik mücadelesi kongrelerle, zirvelerle, toplantılarla sınırlı değildir. Bu mücadele sokağa inmiştir: Yollara barikatlar kurmakta, toprak işgalleri organize etmekte, şirketlerin mülklerine saldırılar düzenlemekte, kitlesel protesto gösterileri yapmakta, hükümetleri istifaya zorlamaktadır. Yani Latin Amerika'daki "halkçı-sol" yükselişin önemli, vazgeçilmez bir bileşenidir.

Yerli taleplerinde ilk göze çarpan yön, "halk-gelenekler (kültür)-doğal çevre-sömürgecilik/neoliberalizm karşıtlığı"nın sentezlenmesindeki tikel tarzdır. Onlar, yerli topluluklarda kendini doğal çevresi ve bu çevreyi paylaştığı canlılarla birlik içerisinde gören bütüncü bir "kozmovizyon"a tanıklık etmektedir. Atasal bilgiğe dayanan bu kozmovizyon, yerlilerin Avrupalı istilacılara karşı direniş tarihini, özgül bir tarzda sınırları içeri-

9 İşte bu toplantılardan birkaçı: Yerli Halklar Birinci Kıtasal Buluşması (Quito, Ekvator 1990), Yerli Uluslar, Halklar ve Örgütler İkinci Kıtasal Buluşması (Temoaya, Meksika - 1993), Birinci Yerli Kıtasal Zirvesi (Teotihuacan, Meksika - 2000), İkinci Abya Yala Yerli Kıtasal Zirvesi (Quito, Ekvator - 2004), Yerli Halklar ve Örgütler Kıtasal Zirvesi (Mar del Plata, Arjantin - 2005).

sinde yaşadıkları ulus-devletlerin asimilasyonist ve/veya dışlayıcı politikalarına olduğu kadar, ÇUŞ'ların tasallutuna karşı yürütülen güncel mücadeleye bağlamaktadır.

Kapitalist tüketim uygarlığını biçimlendiren rasyondan tamamen farklı, İnsan-doğa bütünlüğüne, insanın çevresiyle sürdürülebilir/yeniden üretilebilir ilişkisine, karşılıklılık, yeniden dağıtım ve dayanışmaya dayalı toplumsallığa, zamanın çevrimsel kavrayışıyla beslenen tarihsel süregenlik algısına dayalı bir dünya görüşü üzerine yerleşen yerli tasarımının talepleri, bu tasarımın hayata geçirilmesine ve kalıcılaştırılmasına yöneliktir.

Bu talepleri ana hatlarıyla şöyle toparlayabiliriz:

1. Toprağa ilişkin ve teritoryal talepler: Yerli halkların toprakları, doğal kaynakları ve bölgeleri üzerindeki, devredilmez, vazgeçilmez, sınırlandırılmaz kolektif mülkiyet hakkının tanınması; gasp edilen toprakların cemaatlere iadesi; yerli bölgelerinde ulusal hükümetlerin ya da ÇUŞ'ların "kalkınma" projelerine son verilmesi; kaynakların işlenmesi konusundaki kararların alınması ve yürütülmesinin yerli cemaatlerine bırakılması;¹⁰ hükümetlerin ulusal ve çokuluslu şirket politikalarının doğal kaynaklar üzerine uygulanmalarından ya da toprak veya can güvenliği yoksunluğundan kaynaklanan her türlü zararı gidermesi ve sorunları çözmesi;

2. Özerkliğe ilişkin talepler: Yerli halkların kaderlerini özgürce tayin haklarının tanınması; Devletlerin, toplumlarının çokkültürlü, çoketnili ve çokdilli yapısını tanınması;¹¹ ırkçılık, ayırmacılık, hoşgörüsüzlük ve dışlanmaya karşı mücadele; yerli halkların haklarının, özellikle yaşam tarzlarının yoksulluk, marjinalleşme ve toplumsal dışlanmaya karşı yeterli mekanizmalar olduğunun yasal kabulü; cemaatlerin iç işlerinde örfi hukuklarını uygulaması;

3. Kültürel talepler: Yerli dillerin hükümetlerce kabulü; cemaatlerin eğitim programlarını kendileri düzenlemeleri; yaşlıların bilgeliğini korumak ve sistemleştirmek üzere stratejiler geliştirilmesi, bilgilerin, kültürün ve maneviyatın eğitim programları aracılığıyla genç kuşaklara aktarımı; yerli halkların kültürel mirası ve entelektüel mülkiyetinin tanınması ve korunması; yerlilerin kültürel miraslarının yönetiminde söz sahibi olması;

10 "Yerli halklar için topraklarımız ve kaynaklarımız kültürlerimizin gelişmesi için aslidir, tinselliğimizi, kültürlerimizi, adetlerimizi, kurumsallığımızı, geleneklerimizi, ilaçlarımızı, besin güvenliğimizi ve halklarımızın yaşamını temsil ederler ve onlarla iç içedirler. Yerli halklar devletlerin sözde "kalkınma"yı sağlamak için dayattıkları politikalarından birinci elden etkilenmektedir. Tarım reformu, maden, hidroelektrik, petrol endüstrileri, çeşitli tiplerde altyapı inşaatları gibi politikalar, hiçbir gelişme sağlamamak bir yana, topraklarımızın istilasını, ormanlarımızın tahrip edilmesini, yer altı ve yerüstü kaynaklarımızın yağmalanmasını, çevrenin kirlenmesini halklarımızın yoksullaşması ve soykırımını getirmektedir. (...)Yoksulluğu karşı durabilmek için, bölgelerimiz, topraklarımız ve doğal kaynaklarımızın ulusal ve uluslar arası piyasalara açılma fikrine karşı duruyoruz." (Cumbre Continental de Pueblos y Organizaciones Indigenas, Territorio Mapuche, Mar Del Plata, Argentina, 2-4 Kasım 2005. <http://www.cumbrecontinentalindigena.org/declaracion.php>)

11 "Yerli halkların, çeşitli özerklik ve özyönetim biçimleriyle ifade edilen kendi yazgılarını özgürce tayin hakkını tanıyan gerçek bir toplumsal sözleşmeye dayalı demokratik, içleyici, kültürlerarası, adil devletlerin kurulması." (Fundación Rigoberta Menchú ve Universidad Nacional Autónoma de México (UNAM)'nun çağrısıyla düzenlenen Latin Amerika Yerlileri Konferansı bildirisinden - Tepotzlán, Morelos, 12 Ekim 2004.)

geleneksel sağlık pratiklerinin ve sağlık açısından önemli bitki, hayvan ve madenlerin korunması;

4. İnsan Haklarına İlişkin Talepler: Yerli bölgelerinin demilitarizasyonu; yasadışı silahlı grupların, beyaz muhafızların ve diğer grupların silahsızlandırılarak cezalandırılması; yerli kadın ve çocuklara yönelik insan hakları ihlallerine son verilmesi; yerli kişi ve ailelerin devletlerarası sınırlardan serbest geçiş hakkı; yerli ve sivil toplum önderlerine karşı kovuşturmalara son verilmesi; yerli toplumlar arasında, bilgilendirilmemiş ve rızaya dayalı olmayan genetik araştırmalara son verilmesi; cinsiyet eşitliğine, yerli kadınların mücadele ve bilgilerine saygı;

5. Sosyal Talepler: Ücretli çalışan yerliler için daha iyi çalışma koşulları ve daha yüksek ücretler; sağlık kurumlarına sınırsız erişim hakkı; örgütlerin tüm toplumsal düzlemlerde meşru olarak tekabül eden mekanlara katılıp haklarını uygulaması ve savunması;

6. Yerli Örgütleri ve Diğer Toplumsal Kesimlerle İlişkiler: Kolektif hakların tam uygulanmasına olanak verecek siyasal ufku sağlamak açısından, ortak stratejileri geliştirmek ve hayata geçirebilmek için yerli halklar arasındaki iletişim ve dayanışma mekanlarını güçlendirmek ve harekete geçirmek; ulusal ve uluslar arası düzlemlerde diğer muhalif sivil toplum kesimleriyle yakın işbirliği; yerli hareketin konumunu yansıtan önerilerle Dünya Sosyal Forumu gibi uluslar arası forumlara katılmak; yerli örgütleri arasındaki bilgi paylaşımı konusunda teknolojik gereçlerin kullanımı; Abya Yala Yerli Halkları ve Örgütleri Ağı'nı kurmak için birlikte uğraş; kolektif ve tarihsel hakları için mücadele veren tüm yerli halklarla, bu arada Zapatistalarla, Venezüella halkı ve Başkan Chavez'le, sürekli anti-emperyalist mücadelesinden dolayı Küba halkıyla dayanışma;

7. Uluslararası Hukuk: BM Altkomisyonu'nca benimsenen Yerli Halklar Hakları Evrensel Bildirgesi'nin onaylanması; ILO Kovansiyon 169'un onaylanıp etkin tarzda uygulanması.

* * *

Özetle, yerli hareketlerin taleplerinin ana eksenini, "farklı"lıklarının kabulü, tescili ve bu farklılığı sürdürebilme hakkı oluşturmaktadır. Hiç kuşkusuz ki yerli hareketler, cemaatlerini, toplumlarını, uluslarını ezelden ebede, yalıtılmış, değişimsiz bir biçim içerisinde muhafaza etme tahayyülünden kalkınmıyorlar. Ancak kalkınma planları, entegrasyon programları ya da geliştirme projeleri adına kendilerine dayatılan bir "ilerleme"nin edilgin nesnelere değil, kendi tasarladıkları ve denetledikleri değişim süreçlerinin aktif katılımcıları, aktörleri olma isteğini dile getiriyorlar. Ve bunu "Batı Uygarlığı"nın ve bu uygarlığı temellük eden, kendini ona eşitleyen kapitalizmin işlerliği doğrultusunda gerçekleştirmeyeceklerini net bir biçimde dile getiriyorlar. Bir başka deyişle, en azından kuramsal olarak "doğayla, tüm doğal türlerle ve atasal kozmovizyonla" uyumlu bir gelişmeye yetili olduklarını dile getiriyorlar. Öte yandan, mensubu oldukları ulus-devletten ayrılmak, bağımsız bir siyasal kendilik oluşturmak gibi bir niyetleri yok.

Bu görü, bir yandan homojen ve homojenleştirici bir tasavvur olarak ulus-devlete, bir yandan da yeryüzünde işletmeye açılmadık kaynak, küresel piyasaya dahil olmadık bir karış toprak, tüketicie dönüştürülmemiş tek insan bırakmamak yönünde işleyen neoliberal kapitalizme karşıttır ve bunları ilga edicidir. Yerli hareketleri, bu karşıtlığın giderek daha bilincinde davranmaktadırlar.

Talepler ulus-devlete karşıttır, çünkü nihaî olarak ulus-devlet içerisinde, onun eğitim, hukuk, maliye, mülkiyet, siyasa vb. sistemlerinin geçerli olmadığı bir teritoryal özerklik tasarısını biçimlendirmektedir. Bu model, örneğin aynı hukuk, maliye, siyaset vb. tarzlarını benimseyen farklı etnik/ulusal kendiliklerin oluşturduğu federasyon örgütlenişinden farklıdır; ve ulus-devletten topraklarının bir bölümü üzerindeki egemenliğinden, cemaatler lehine vazgeçmesini talep etmektedir.

Talepler, serbest piyasa ekonomisi mantığına da karşıttır, çünkü orman, ırmak, toprak, hava, hayvanlar, bitkiler ve insanları meta, kaynak, tüketim nesnesi vb. olarak değil, tekil ve kapsayıcı bir tinsel bütünlüğün birbirini desteklemesi gereken unsurları olarak gören bir kozmos kavrayışından hareket etmektedir. Yerli toplulukların ÇUŞ'ların kendi toprakları üzerindeki faaliyetlerine karşı çıkması, "onlar işletmesin, biz işletelim" gibi -son tahlilde- ulusalcı bir kaygıdan değil, tinsel varlıklar-doğa-insan birlikte yaşarlığına dair bir yaşam tasarımıından kaynaklanmaktadır.

Bir başka deyişle, yerli hareketleri, bizatihi "uygarlık projesi"ni ve farklı bir toplum tahayyülünü tartışmaya açmaktadırlar. Bu tartışmalar, yalnızca yerliler ya da yalnızca Latin Amerika için değil, kapitalizmin bitimsiz kâr iştahının hızla tükettiği tüm yeryüzü için yararlıdır. "Başka bir dünya mümkün" deyişi, "yeni(den) sosyalizm" şiarı birer sloganın ötesinde bir anlam taşıyacaksa eğer, hem ulus-devlet formatının hem de neoliberal kapitalizmin biçimlendirdiği "küresel tüketim toplumu"nun nasıl dönüştürüleceği konusuna kafa yormak zorundayız. Dünya ile "sürdürülebilir" bir birliktelik, sürdürülebilir bir "bios", daha tokgözlü, daha az tüketen ve daha dayanışmacı bir yaşam tarzını gerektiriyor çünkü.